Враховуючи місце виявлення цього артефакту, можна припустити, що він був елементом спорядження у важкій литовській кавалерії, яка атакувала з правого боку земляні польові оборонні укріплення турків під час генерального штурму 11 листопада 1673 р. (Ротар О. Польсько-литовська гусарія під Хотином: з історії битви 1673 р. // XIV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. Чернівці, 27-28 жовтня 2023 р. Чернівці, 2023. С. 22).

Олена Черненко *(Варшава),*
Тетяна Новик *(Чернігів)*

Поселення на Мису Єлецької гори за матеріалами археологічних досліджень

Відповідно до гіпотези В. Богусевича, формування середньовічного Чернігова розпочалося з городища на ділянці Мису Єлецької гори (оточений ярами виступ високої тераси Десни площею близько 0,3 га). В. Богусевич вважав, що на початку воно було родо-племінним центром літописних сіверян, а потім – резиденцією місцевої князівської династії, яка після включення Подесення до адміністративної системи держави Рюриковичів втратила значення і трансформувалася у заміський монастир з мурованим Успенським собором.

Гіпотеза базувалася на тому, що у 1949 р. В. Богусевич розбив на Мисі «розвідкову» траншею та виявив ліпну кераміку «додержавного часу». Однак відповідний горизонт зафіксувати не вдалось через ушкодження давнього культурного шару пізніми похованнями. Вкрай погану збереженість культурного шару Мису відзначив і О. Шекун під час розкопок 1984-1985 рр. Лише у 2012 р. Т. Новик вдалось встановити, що в материку вціліли рештки об'єктів доби середньовіччя.

У 2014, 2018 та 2020 рр. археологічні дослідження Мису були продовжені авторами. Роботи обумовлювались загрозою втрати цієї ділянки внаслідок активного розвитку ерозійних процесів. У різних частинах Мису було закладено розкопи загальною площею 200 м^2. В усіх розкопах материк виявився перекритим нестратифікованим насипом, який сформувався під час функціонування кладовища у XVII–XIX ст. та містив матеріали різних епох (переважно – кераміку): від доби бронзи до XVIII ст. Серед знахідок окремо варто відзначити: кресало (тип 1 за В. Колчиним; рис. 1: 1),

Рис. 1. Знахідки з Мису Єлецької гори у Чернігові:
1, 3 – залізо; 2 – бронза; 3 – кістка.

бронзовий наконечник ременю (наближений до класу XII, групи 2А за В. Мурашовою; рис. 1: 2), посудину типу «таматарха» X–XI ст.

У східній частині Мису в материку збереглися залишки об'єктів X – початку XI та XII–XIII ст. До першого з відзначених періодів належали досліджені 2014 р. невеликі господарські ями та споруда. Одна з ям (ступінчастої форми, діаметр 0,7 м по верхньому краю та 0,35 м на рівні дна, завглибшки 0,35 м) призначалася для видобутку смоли чи дьогтю. Споруда являла собою овальне заглиблення (1,6×1,8 м; завглибшки 0,3 м), з ямою грушоподібної форми (діаметр на рівні гирла 1,4 м; максимальне розширення на глибині 1,2 м від верхнього краю 1,6 м; завглибшки

2,2 м) по центру. Аналогічні споруди відомі за матеріалами досліджень середньовічних поселень (переважно – сільських) та за етнографічними матеріалами, та призначалися для зберігання зерна. Із заповнення споруди походили уламки гончарних посудин X – початку XI ст., сокира X–XII ст. (IV тип за А. Кирпичниковим; рис. 1: 3). Там само виявлені уламки не менш ніж трьох великих (понад 1 м у діаметрі) овалоподібних жаровень з невисоким (5-10 см) вертикальним бортиком із глини з домішками соломи. Подібні жаровні зафіксовані на сільських поселеннях Подесення (Овраменків круг, Шестовиця). За Г. Пашкевич, вони призначалися для сушки пшениці, яка переважала у зерновому господарстві Русі до XI ст. Також у заповненні об'єкту виявлені кістки тварин (великої та дрібної рогатої худоби, домашніх свиней, коня, собаки, оленя звичайного, лося) та риб (серед класифікованих – сома), визначених О. Сенюком як кухонне сміття. Залишки ще однієї подібної (ідентичної конструкції-?) споруди вдалося виявити у 2018 р. Вціліла її придонна частина (1,4 м у діаметрі; завглибшки 2,4 м від рівня материка). Із неї походили уламки гончарних посудин X ст. та кістяний ковзан (рис. 1: 4).

До пізнішого етапу належать залишки двох будівель. Від першої, дослідженої 2014 р., зберігся прямокутний у плані (6×3,7 м; завглибшки 1,7 м) котлован. Вздовж його внутрішнього периметру фіксувалися рештки облямування у вигляді горілих плям з сегментоподібним (0,2×0,15 м) контуром. У північній частині котловану знаходилися рештки печі (скупчення обпаленої глини, уламки розбитої черені), що впала з верхнього ярусу. З котловану походили уламки горщиків XII–XIII ст., фрагменти плінфи, частина керамічного свічника, руків'я з рогу, голка з кільцем, ключ від замка скрині (за Колчиним: XII – третя чверть XIV ст.) та понад 100 фрагментів уламків амфор з Трапезунду (за В. Ковалем: група 1, тип 2, XII–XV ст.) та егейського регіону (XI–XIII ст.). У п'яти випадках фрагменти амфор були оббиті таким чином, що утворились кружечки діаметром 4-5 см (покривки чи фішки для гри у камінчики – ?).

Від другої споруди, дослідженої 2020 р., зберігся котлован підквадратної форми (зі стороною 2,6 м; завглибшки до 1 м). У ньому вздовж стін знаходилися рештки горизонтально покладених балок. Їм відповідали канавки на дні, поєднані по кутах із захрестями (під колоди складеного «в обло» зрубу – ?). Біля південно-західної стінки була встановлена прямокутна піч (1×1 м) з повторно

використаної плінфи (115 уламків зі слідами цем'янкового розчину, у т.ч. «лекальна»; за типорозмірами XII – початок XIII ст.) на глині. Із заповнення котловану походили фрагменти кухонних горщиків та амфор X–XIII ст., стрижень бронзової шпильки (?), дрібні кородовані вироби з чорного металу тощо.

Наявність смолокурні та типових для сільських поселень комплексів, призначених для збереження збіжжя, дозволяють припустити, що на початковому територія Мису знаходилася під стаціонарною житловою забудовою. Забудова тут виникла лише у XII–XIII ст., після будівництва Успенського собору на сусідній ділянці площадки Єлецької гори. Таким чином, результати археологічних досліджень не підтверджують версію В. Богусевича щодо статусу даної частини стародавнього Чернігова на початковому етапі розвитку.

Михайло Чучко *(Чернівці)*

Участь буковинських православних кліриків у III Археологічному з'їзді в Києві (1874)

Посилення зацікавленості до пам'яток археології в Російській імперії і загалом інтересу до старожитностей, зумовили створення археологічного товариства в Москві, яке зайнялося організацією археологічних з'їздів. Всього це товариство провело п'ятнадцять наукових форумів з археології. Перші два з них відбулися у Москві (1869) та Санкт-Петербурзі (1871), а місцем проведення третього з'їзду став у серпні 1874 р. Київ, який славився як своїми давніми пам'ятками, так і визнаним центром пам'яткознавчих студій – університетом св. Володимира, який і став базовим закладом для проведення чергового наукового форуму з археології.

Попередній організаційний комітет III Археологічного з'їзду, який очолив голова археологічного товариства в Москві граф Олексій Уваров, разом із заступником оргкомітету ректором Київського університету професором, д-ром Миколаєм Бунге, ще задовго до початку форуму зайнявся розсилкою запрошень і залагодженням організаційних питань, пов'язаних з підготовкою з'їзду та влаштуванням в рамках форуму виставок старожитностей. Зокрема, листом за № 220 від 8 грудня 1873 р. попередній оргкомітет з'їзду звернувся до Буковинської митрополичої консисторії в Чернівцях з проханням надати для виставки в рамках запланованого в Києві III Археологічного з'їзду старовинні церковні предмети